

קוראים במצוקה – קריאה לסביבה: עיצוב תפיסות של מרחב בספרות הציונית לילדים יהודים בגרמניה בתקופת הרייך השלישי

חנה לבנת

א. הקדמה

המאמר יעמוד על ניסיונו של הזרם הציוני ביהדות גרמניה לעצב את תפיסת המרחב של הילדים ובני הנוער היהודים באמצעות טקסטים שכתב והוציא לאור עבורם בשנים 1933–1938. הטקסטים שייבחנו נכתבו בחלקם בידי מבוגרים ובחלקם בידי ילדים ובני נוער ששלחו מפרי עטם למערכות של מוספי הילדים של העיתונות היהודית. בחינת הטקסטים תאפשר בדיקה של האופן שבו הוצג המרחב על היבטיו השונים, כמו הנוף, הטבע והסביבה בספרות לילדים ולנוער יהודים בגרמניה; זאת תוך התמודדות עם תפיסת המולדת הגרמנית שנשללה מהם לאחר עלייתה של המפלגה הנאצית לשלטון.

בתקופת הרייך השלישי נאלצו יהודי גרמניה לשנות בתוך פרק זמן קצר מאוד את אורח חייהם, את תפיסת הזהות העצמית שלהם ואת תפיסת עולמם, ולגבש דרכי התמודדות עם המצב החדש שנכפה עליהם. בתחילת שנות השלושים מנתה יהדות גרמניה כחצי מיליון נפש והתאפיינה במבנה קהילתי רבגוני. בד בבד עם התקדמותו של תהליך ההתערות של יהודי גרמניה בחברה הלא־יהודית נחלשה זיקתם למורשת ישראל, ורבים מהם חשו קשר רגשי עמוק לתרבות הגרמנית, קשר שהתפתח והעמיק עם מתן האמנציפציה ליהודי גרמניה. בשל הזדהותם של יהודי גרמניה עם גדולי הרוח הגרמנים, שהעמידו במקדש הגותם את ערכו האישי של האדם בלי קשר למוצאו, הפכה היצירה הרוחנית לתחום שבו יכלו יהודי גרמניה להרגיש עצמם שווי זכויות באמת. ואולם עם עלייתה של המפלגה הנאציונל־סוציאליסטית לשלטון נאלצו יהודי גרמניה לעבור תהליך כפוי של פְּרֵדָה מן השאיפה למימושם של רעיונות האמנציפציה. השלטון החדש העלה את תורת הגזע לדרגה של דוקטרינה ממלכתית, והיהודים בגרמניה מצאו את עצמם מובדלים שוב בשל יהדותם.

עקב מצב חדש זה נאלצו גם הילדים היהודים לשנות את עמדתם כלפי זהותם היהודית ולהתאים את עצמם לסביבה ולדפוסיים תרבותיים חדשים. הגורמים שהשפיעו באופן המובהק ביותר על הילדים

ז"ר חנה לבנת היא ראש מרכז ימימה לספרות ילדים ונוער ולהוראתה במכללה האקדמית בית ברל. היא מלמדת במכללה האקדמית בית ברל, באוניברסיטת תל אביב ובמכללת סמינר הקיבוצים. מתרגמת מאנגלית, מצרפתית ומגרמנית. ספרה 'כמה יפה להיות יהודי' עיצוב זהות לילדים יהודים בגרמניה בשנים 1933–1938' ראה אור בהוצאת יד ושם.

ובני הנוער היהודים היו השינויים שכפה השלטון הנאצינל־סוציאליסטי בכל הנוגע לתחום החינוך ובתי הספר, וכן לתנועות הנוער, לחיי התרבות ולתחומי העיסוק. הילדים ובני הנוער היהודים נותקו במקרים רבים מן הסביבה החברתית, התרבותית והחינוכית שבמסגרתה חיו ופעלו עד עליית הנאצים לשלטון. סביבת המשפחה והמוסד החינוכי שוב לא יכלו להציע להם תחושה של ביטחון ויציבות כמקודם. מסלול חייהם לווה במתח בין זהות יהודית כפויה במידה זו או אחרת לבין רצונם לנהל חיים רגילים.

במסגרת התמודדותה של יהדות גרמניה עם המציאות החדשה יוחסה לספרות הילדים והנוער חשיבות רבה ויועד לה תפקיד תרבותי־חינוכי ראשון במעלה. עיצוב תפיסות של טבע ונוף באמצעות טקסטים ספרותיים לילדים ולנוער היה היבט אחד מתוך היבטיה השונים של התמודדות החברה היהודית עם השינויים המהירים שנכפו עליה, ובדיקתו מאפשרת בחינה של פן מרכזי בתפיסת תפקודה של הקריאה בעיצוב זהותו של דור צעיר בעת משבר, והשפעתה על דור זה.

ב. תפיסות של מרחב בהקשר של גיבוש הזהות היהודית החדשה

בחינה של הטקסטים לילדים ולנוער יהודים בגרמניה שראו אור בשנים 1933–1938 מגלה כי שלושת הזרמים המרכזיים ביהדות גרמניה באותה עת – הזרם הציוני, הזרם המרכזי והזרם האורתודוקסי – ביקשו לסייע לקוראים הצעירים לעצב ולאמץ זהות יהודית גאה. הם סברו כי גיבושה וחיזוקה של הזהות היהודית בקרב הצעירים יסייעו להם בהתמודדות עם הנסיבות שנוצרו לאחר עלייתה של המפלגה הנאצינל־סוציאליסטית לשלטון. הזהות היהודית אמנם נכפתה על יהדות גרמניה בתקופת הרייך השלישי, אך הזרמים המרכזיים ביקשו להציגה כזהות נבחרת. הם הציגו את תהליך חיזוקה של הזהות היהודית כתהליך מרצון, ובאמצעות ביסוסה של תפיסת הזהות החדשה ביקשו זרמים אלה להעניק לקוראים תחושה של יציבות, של ביטחון ושל אופטימיות, ועל ידי כך למלא את החלל שיצר המשבר. כמו כן, ביקש כל אחד מן הזרמים להסיח את דעתם של הילדים מן המצוקה ולהעניק להם תחושת שייכות לעם היהודי.

בהתאם לכך, בטקסטים לילדים ולבני נוער שפורסמו מטעם הזרם הציוני, הוקצה מקום מרכזי למנהגים הקשורים למסורת היהודית, ובייחוד לחגים ולמועדים בלוח השנה העברי. במרבית גיליונותיו של המוסף הציוני לילדים, ה'קינדר־רונדשאו' ('Kinder-Rundschau'), הופיעו הטקסטים שהתייחסו לחגים ולמועדים בעמודים הראשונים, ובמקרים רבים אף הוקדשה מרביתו למועד הקרוב. הזרם הציוני קישר את החגים והמועדים באופנים שונים לארץ ישראל. הוא הסתייע בהתייחסות אליהם כדי להעניק תוכן ומשמעות חדשים למנהגים ולסמלים, כדי לעודד את הקוראים לתמוך במפעל החלוצי וכדי ליצור רושם של המשכיות מימי האבות ועד לימי החלוצים בארץ ישראל.

תיאורי החגים והמועדים שימשו בטקסטים של הזרם הציוני בדרך כלל לצורך אידיאליזציה של ארץ ישראל החלוצית. ההתייחסות לט"ו בשבט, לדוגמה, זימנה אפשרות לנקוב בשמותיהם של פירות ארץ ישראל ועציה. כמו כן הציגה ההתייחסות לחג את הארץ באופן שהדגיש את שיממונה בימים שלפני בואם של החלוצים. הכותבים הצעירים ששלחו מפרי עטם למוסף של העיתון, היו שותפים לגישה זו. קולאיה רות ברלינגר (Colaya Ruth Berlinger), בת שבע וחצי, כתבה טקסט שהתפרסם

ב'קינדר-רונדשאו' ב-30.1.1934 ומתאר את שמחת החג סביב יום ההולדת לאילנות ואת הצלחת שבה מונחים חמישה-עשר מיני הפירות, שהמקור של כמה מהם הוא מארץ ישראל. ולטר בראנדס (Walter Brandes) כן השש-עשרה הביא לביטוי באיוריו ובטקסט שצירף אליהם, 'Der Segen der Bäume' ('ברכת האילנות'), את התפיסה המקובלת כי החלוצים הציונים הם שהפריחו את הארץ. וכך נאמר בטקסט המלווה את האיורים:

(1) חשופים ההרים - קירחים וריקים. אף לא עץ בודד מטיל עוד את צלו - יבשה האדמה! (2) נערים ונערות - גדולים וקטנים - נוטעים עצים קטנים - הללו יצמחו ויגדלו בהתמדה! (3) עד מהרה אין ההרים קירחים עוד - וצל כבר יש בכל מקום - השורשים צוברים מים! (4) במקום שבו מגן הצל מפני הקמילה - ומים נובעים מן הקרקע - מלבלבים כל הצמחים! (5) לכן רואים בפלטינה ב"חג האילנות" כל ילד רוקד הורה בגיל ובשירה!¹

בטקסט נוצר הרושם כאילו המתינה הארץ במשך אלפיים שנות גלותו של העם לשובם של בניו. רושם זה הודגש בטקסטים באמצעות התעלמות מן האנשים שישבו בארץ עד להגעתם של החלוצים, והצגת הערבים יושבי הארץ כמי שלא טיפחו את אדמתה וכמי שלא גילו כל זיקה אליה. באותו גיליון התמקדה גם כיתה ב2 של בית ספר תלמוד תורה בהמבורג בפירות ארץ ישראל ובעציה. בכך באה לידי ביטוי המגמה, שרווחה גם בטקסטים לילדים ולנוער ובמערכת החינוך בארץ ישראל באותה תקופה, לשלב בין הזהות היהודית, המסורתית הדתית, ובין מסרים לאומיים חדשים. ט"ו בשבט נתפס בטקסטים הציוניים בגרמניה, כמו בספרות הארץ-ישראלית לילדים ולנוער, כחג המסמל יותר מכל החגים האחרים את ההתיישבות המתחדשת בארץ ישראל. חג זה היה שונה משאר חגי ישראל בכך שהוא נחוג באופן מלא רק בארץ ישראל, ולכן היה משוחרר ממסורות ישנות. ואולם גם לחג ארץ-ישראלי מובהק זה ביקשו לשוות בטקסטים צביון יהודי כדי להציג את המסורת החדשה כמסורת ישנה-חדשה (דר-קליין 1997, עמ' 118).

מגמה זו ניכרה גם בהתייחסות לחג השבועות. ההתייחסות לחג זה איפשרה להתמקד במנהג הבאת הביכורים, ובאופן זה להעניק משמעות חדשה למנהגים עתיקים וליצור זיקה בין אבות האומה לחלוצים (לדוגמה, הסיפור "Schawuoth" [Kinder-Rundschau', 18.5.1934, p. 1]). הבסיס הדתי של החג - מעמד הר סיני ומתן תורה - הוזכר בכמה מן הטקסטים, בדרך כלל תוך הדגשת המעבר ממצרים לארץ ישראל. בהקשר זה הובלטו התיישבותם של אבות האומה בארץ ישראל, עיבוד אדמת הארץ, והפירות שהניבה הודות לעמלם.

(1) Nackt sind die Berge - kahl und leer. Nicht ein Baum spendet Schatten mehr - vertrocknet ist der Boden! (2) Jungen und Mädchen - gross und klein - pflanzen kleine Bäumchen ein - die werden immer grösser! (3) Bald sind die Berge nicht mehr kahl - und Schatten gibt es überall - die Wurzeln sammeln Wasser! (4) Wo Schatten vor'm verdorren: schützt - und Wasser aus dem Erdreich rinnt - gedeihen alle Pflanzen! (5) Drum seht am 'Fest der Bäume' ihr in Palästina jedes Kind - froh singend Horra tanzen! ('Kinder-Rundschau', 7.2.1936, p. 2).

במרבית הטקסטים שנקשרו לחג השבועות הודגשה הזיקה לטבע, והיציאה לחיק הטבע לצורך איסוף ירק זכתה לפירוט בכמה מן הטקסטים, כמו בסיפורו של שלום עליכם "Grünes für Schwauoth" ("ירק לשבועות"), שהתפרסם בראש הגיליון מתאריך 26.5.1936. במקרים רבים הודגשה בהקשר לחג זה מעורבותם של הילדים ובני הנוער, והם תוארו כמי שמביאים ביכורים או יוצאים לחיק הטבע. החג זימן גם אפשרות להאדיר את תיאורה של ארץ ישראל בכל הנוגע לפירות שהיא מניבה, ולהדגיש את הקשר שבניה חשים לאדמה ולפרייה. כך למשל תואר חג הביכורים בתל אביב בגיליון מתאריך 14.5.1937 ובשירים, שכותרותיהם הופיעו בשפה העברית – "חג הביכורים בעמק" (',Kinder-Rundschau', 6.6.1935), ו"סלינו על כתפינו" (p. 2) ו"סלינו על כתפינו" (',Kinder-Rundschau', 26.5.1936, p. 2). באופן זה ביקשו הטקסטים לעצב מסורת ארץ-ישראלית לחגי ישראל.

ג. תפיסות של טבע ועבודת האדמה בהקשר של החזון החלוצי

נוסף על חיזוק הזהות היהודית, התייחסו שלושת הזרמים המרכזיים לתפיסות של לאומיות ושל יצרנות, להתיישבות הציונית בפלשתינה ולאפשרויות ההגירה בכלל. עד שנת 1938 הציגו שלושת הזרמים את עזיבת גרמניה ואת ההגירה לפלשתינה כאפשרויות הפתוחות לפני הצעיר היהודי בגרמניה, ואף כאפשרויות מועדפות. הציונים עיצבו בטקסטים שלהם לילדים ולבני נוער יהודים בגרמניה דגם של חלוץ בארץ ישראל, ומולו דגם של צעיר ציוני בגרמניה, החולם לממש בעתיד את החזון החלוצי בארץ ישראל. אפשרות ההגירה לארץ הוצגה בטקסטים כאידיאל למימוש בעתיד.

בטקסטים שפירסם לילדים ולנוער שירטט הזרם הציוני אב-טיפוס של צעיר יהודי-ציוני, שהאידיאולוגיה הציונית התממשה בו באופן מובהק. צעיר זה הוא ציוני-חלוצי בהשקפת עולמו ובאורח חייו: יצרני, אוהב טבע ובעלי חיים וסוציאליסט להלכה ולמעשה. את כל אלה הוא שואף להגשים בעודו בגרמניה, או אף מגשים בפועל בארץ ישראל החלוצית; הוא מוכן ומזומן אף להקריב את חייו כדי להגן על המפעל החלוצי. לצורך הצגה של דגם ה"חלוץ" נבחרו טקסטים רבים מתוך ספרות ההתיישבות הארץ-ישראלית לילדים – רובם תורגמו לגרמנית, וקצתם הופיעו במקורם העברי.

מרבית הסיפורים לילדים ולנוער שנבחרו לתרגום מעברית לגרמנית מתרחשים על רקע נופיה הכפריים של ארץ ישראל. החלוץ הבוגר מתואר בדרך כלל בשעה שהוא עובד את האדמה. המחרשה, המעדר והאת, החרמש, המכוש וכלי החליבה – אלה המוטיבים המלווים אותו בפועל ובאורח חייו. מרבית הסיפורים שתורגמו מתארים את החלוץ בשעה שהוא עושה שימוש בכלים הללו: הוא בונה, חופר ומנכש, חורש את שדהו בצמד שוורים, חולב את הפרה, מגדל ירקות, אוסף את האפונה והחימצה, קוצר את התבואה, מטפח את הגינה ואת השדה, שותל עצים, נוטע פרדסים וקוטף את פרי האדמה כמו ידיו. אופן הצגתו של החלוץ בשעה שהוא עובד את האדמה תורם לאידיאליזציה של התיאור: תמיד יליו קולות צחוק ושירה את החלוצים בשעה שהם משכימים קום עם שחר ויוצאים אל הגורן, או בשעה שהם מייבשים את הביצות, זורעים, נוטעים, מנכשים, קוצרים וקוטפים; זאת אף על פי שהעבודה קשה, הזיעה ניגרת וכפות הידיים מתכסות יבלות.

ארץ ישראל מתוארת כארץ של אור, מרחבים ויופי; ארץ של ירק, בעלי חיים, צלילים ערבים לאוזן, ריחות נעימים ושלל צבעים; ארץ רוחשת פעלתנות ועמלנות. הצבעים השולטים במרחב המתואר הם הירוק

הקשור לצמחייה, וכן הזוהר הקשור לאור החמה ולקרניה, האדום של רעפי הגנות, כחול הים הפתוח ושלל צבעי הפרחים. תיאור זה של ארץ ישראל החלוצית עומד בטקסטים בניגוד מודגש לתיאורי השממה של המקומות שיד החלוצים טרם נגעה בהם.

בכל הנוגע לדימוי החזותי של ארץ ישראל החלוצית, ניכרת בטקסטים העדפתה של ההתיישבות הכפרית על פני ההתיישבות העירונית. אף על פי ששתיהן הוצגו כמרכיבים במכלול העשייה החלוצית, יתרונותיה של העיר המתוארים בטקסטים הם בעצם יתרונותיה של ההתיישבות הכפרית. אותם מרחבים, רעננות, בעלי חיים וירק, המאפיינים את הדימוי החזותי של ארץ ישראל החלוצית, משמשים בתיאור ההתיישבות העובדת והעיר כאחת. העיר העברית החלוצית מתוארת בטקסטים כשהיא טובלת בירק, מוקפת "ריאות ירוקות", חורשות והרים אדמדמים ואפופת ריח אדמה ותחושה נעימה. גם תנופת הבנייה והעשייה מאפיינת את שתי צורות ההתיישבות וניכרת בהן בכל פינה ובכל חודשי השנה.

דימוי החזותי של החלוץ מצטייר בטקסטים כתוצר של השתייה הממושכת באוויר הרענן ושל חי הכפר הבריאים והסדירים. דימוי זה משמש בהם כתחבולה נוספת להטמעת סולם ערכים שבראשו עומדים ערכיה של ההתיישבות העובדת בארץ ישראל. עבור הילד החלוץ מתבטאים ערכים אלה דרך הצגת הקרבה שלו לטבע בכלל ולבעלי חיים בפרט, וכך מאפשרים הטקסטים לילד להגשים חלקים מן החזון הציוני בעודו תלמיד בית ספר, ואינם מאיימים לפגוע בלימודיו.

ככמה מן הטקסטים שנכתבו במקורם בגרמנית מתואר תהליך של הכשרה על אדמת גרמניה, בדרך כלל בכפר, במסגרת מחנות שיוחדו לכך או במשקיהם של איכרים. ההכשרה לקראת עלייה בפועל לארץ ישראל מתבצעת ברוב המקרים במסגרת הפעילות בתנועות הנוער הציוניות. העיסוק בנושא ההכשרה, כפי שהוא בא לידי ביטוי בטקסטים, מצביע על מודעות לשיקולי טובתה של ארץ ישראל ועל נטייה להימנע מהעברת תחושה של דחיפות באשר לעזיבתה של גרמניה.

גם בתקופת הרייך השלישי האמינה ההתאחדות הציונית בגרמניה שהשאלה היהודית אינה קשורה לארץ אחת ולפרק זמן מסוים דווקא, אלא נובעת מעצם פיזורם של היהודים בארצות הגולה. במדיניותו של היטלר ראו דובריה גילוי אחד בתוך שלל הגילויים של שנאת ישראל, החוזרים ונשנים בכל דור ודור. טיעון מסורתי זה הושמע גם מפי מנהיגים ציונים שמחוץ לגרמניה, שהביעו את דעתם על הנעשה ברייך השלישי. בקונגרס הציוני ה-19, שהתקיים בלוצרן (Luzern) באוגוסט 1935, אמר נחום סוקולוב, אז נשיא ההסתדרות הציונית העולמית, שהציונים רואים במתרחש בגרמניה גילוי של קו התפתחות החוזר ונשנה בחיי העם היהודי בזמן החדש.

המנהיגים הציונים ראו אפוא באנטישמיות הנאציונל־סוציאליסטית, בראש ובראשונה, תולדה של חי היהודים בגולה, ולכן לא מצאו טעם להילחם בה. הבנתם את אופי האנטישמיות הגזענית אף הניעה אותם להאמין שהדרך להסדר עם שלטונות הרייך אינה חסומה. לכן בשנת 1933, כשהציונות הגרמנית הועמדה למבחן ההגשמה, לא קראו ראשי ההתאחדות הציונית ליציאת המונים לארץ ישראל. בדומה לראשי ההסתדרות הציונית העולמית סברו גם הם שלציונות, בתור תנועת שחרור לאומית, אסור לצדד בנטישת עמדות וזכויות שבידי היהודים. בנאום שנשא בלונדון בשלהי 1933, נתן חיים וייצמן ביטוי נוקב לתפיסה זו באומרו שיהדות גרמניה תוסיף להיאבק למען עצמה ולמען יהודי העולם.

אך יותר מכול הושפעה עמדתם של ראשי הציונות הגרמנית בעניין העלייה מתפיסתם את הצרכים של ארץ ישראל הנבנית, ומהיכרותם עם מגבלותיה. הם קיבלו בלב שלם את הנחיותיהם של ראשי "המשרד ליישוב יהודי גרמניה", חיים וייצמן וארתור רופין, שעל פיהן משימת הקמתו של הבית הלאומי היא הקובעת את העקרונות של מדיניות ההגירה, והיא המחייבת גם באשר להיקף העלייה וגם באשר להרכבה (מרגליות 1998, עמ' 226-227).

עמדה זו לא השתנתה ביסודה גם אחרי פרסום חוקי נירנברג בספטמבר 1935. במנשר שפירסמה לקראת ועידתה ה־25 בינואר 1936, חזרה הנהלת ההתאחדות הציונית והטעימה את עקרון האיזון בין עלייה לארץ ישראל ובין שיקום החיים היהודיים בגרמניה.² בין השאר נאמר שם כי המטרה היא לעצב את יהדות גרמניה כחוליה מלוכדת ומודעת של העם היהודי, לחנכה לחייב מתוך שמחה את הרעיון היהודי הלאומי, לעורר בה נכונות לשאת באחריות לגורל העם היהודי, להראות לה את הדרך לתרבות היהודית אחרי תקופה ארוכה של ניכור, להוציאה ממצב של פירוד ולהביא אותה לפעול בתור חטיבה לאומית מלוכדת, ולבסוף – להעביר לארץ ישראל לאחר הכנה מקצועית ורוחנית נאותה, צעד אחר צעד, את אלה שעל פי גילם, מקצועם ומצבם הכלכלי מתאימים לעלייה לארץ ישראל. זיגפריד מוזס (Siegfried Moses) אמר באותה הוועידה, כי בהערכת הישגיה של העלייה מגרמניה לארץ ישראל, לא הכמות קובעת אלא האיכות. מכאן שראה את העיקר בתרומה לבניין הארץ, ולא בהקלה שהעלייה עשויה להביא לעדה שבגבולות הרייך השלישי (מרגליות 1998, עמ' 228).

על פי גישה זו של הזרם הציוני, היו עתידים לעלות לארץ ישראל רק חלק מיהודי גרמניה – אלה שהיה ביכולתם לתרום לבנייה של ארץ ישראל. הזרם הציוני פנה לילדים ולבני הנוער משום שסבר כי הם מסוגלים לתרום להגשמת החזון החלוצי בעתיד. את תרומתם, סבר הזרם הציוני, יוכלו לתרום רק לאחר שיעברו הכשרה מתאימה לכך וירכשו מקצוע מועיל למולדתם החדשה. גישה זו באה לידי ביטוי גם בטקסטים שפירסם הזרם הציוני לילדים ולנוער.

בגיליון ה'קינדר־רונדשאו' מתאריך 1.3.1938 התפרסם הפרק הראשון של הסיפור "Die Insel-Kwuzah" ("קבוצת־האי") מאת הרברט דוד (Herbert David). הטקסט כתוב כסיפור הרפתקאות ומתאר חבורת נערים המחליטים להוכיח כי הם ראויים להצטרף להכשרה על אף גילם הצעיר. במהלך הסיפור מקימים הילדים מחנה באי ולומדים להכיר בערך העבודה העצמית וביתרון החיים בחיק הטבע על פני החיים בעיר. הם עוסקים בעבודות כפיים, לומדים לחלוב פרות, לאסוף שחת, לאהוב את טעמו המיוחד של חלב העז שרכשו, ופניהם הופכות שחומות מן השמש. זיקתם ליהדות ולציונות מודגשת בהקשרים שונים: תוך כדי העבודה הם שרים בעברית, ולכבוד השבת הם מתרחצים ולובשים חולצות לבנות, מתלחשים כדי לא להפר את שלוות היום ולומדים עברית ותנ"ך מתוך בחירה. בסופו של דבר מחליטה חבורת הצעירים לחזור לעיר. הפרדה קשה: הם מתקשים להיפרד מבעלי החיים, מן ההרים והמים, ולחזור אל העיר האפורה והדחוסה.

פרקיו של סיפור זה התפרסמו בהמשכים בשישה מגילונותיו של ה'קינדר־רונדשאו', עד לגיליון של 3.6.1938. גם בתאריך מאוחר זה, אם כך, המשיך הזרם הציוני להבליט את חשיבותו של תהליך ההכשרה

2 ראה: 'Jüdische Rundschau', 14.11.1936, p. 1.

על אדמת גרמניה, בטרם יעלה הצעיר היהודי לארץ ישראל; השלב הנכסף בתהליך ההכשרה - העלייה בפועל לארץ ישראל - נותר בסיפור בגדר משאלה.

את רעיון החלפתה של תפיסת עולם בורגנית-חומרנית בתפיסת עולם סוציאליסטית ויצרנית המחישו בדרך כלל הכותבים באמצעות התייחסות לשינוי בתכונות אופי, בהתנהגות, במראה חיצוני ובפרטי לבוש. התהליך האידיאולוגי מוצג במקרים רבים כתהליך של מעבר מאישיות סגורה ומאופקת לאישיות פתוחה, גלויה וידידותית. תהליך זה בא לידי ביטוי גם במעבר מפריטי לבוש מהודרים ומוקפדים לפריטי לבוש נוחים, ובעיקר כאלה המתאימים לפעילות פיזית. בכמה מן הטקסטים מתואר תהליך השינוי כמעבר מן החיים בעיר לחיים בכפר. בכל המקרים שהובאו בטקסטים תפסה תנועת הנוער הציונית מקום מרכזי בתהליכי השינוי ובעיצוב תפיסתה של הזהות החדשה.

הסיפור "Mia geht zur 'Mi-Ha'" ("מיה הולכת ל'הכשרת הביניים'") מאת שמואל ז' (Schmuel S.), שהופיע בגיליון מתאריך 1.4.1938, מתאר תהליך רצוי של שינוי. בטקסט זה מתואר מעבר מהוויית חיים בורגנית, גרמנית-אירופית, לחיים יצרניים בחיק הטבע. הסיפור מתאר את מיה המבלה את חופשת הקיץ במלון עם אמה. השתיים יורדות לעמק שיש בו חווה יהודית. לנגד עיניהן מתגלים איכרים יהודים צעירים, המגלמים בתיאורם בטקסט את הדגם האידיאלי של הצעיר היהודי-ציוני, שעמו אמור הקורא הצעיר להזדהות. האיכרים היהודים הצעירים לבושים מכנסיים קצרים וחולצות מופשלות שרוולים ונועלים מגפיים מלוכלכים. הם עובדים, פונים אל שתי המבקרות בלשון קרבה ומגלים סקרנות - המוגדרת בטקסט כ"אמיתית" - לגבי כל המתרחש בעולם. בעקבות המפגש מתואר תהליך השינוי המבוקש באישיותה של מיה, הנערה הצעירה:

זו היתה נקודת הזמן שבה התחילה מיה לקרוא בלהיטות ספרים, שבהם לא היררה עד אז מעולם. ולעתים העסיקו אותה דברים שלא נתנה עליהם את דעתה מעודה. [...] אחרי בית הספר הצטרפה מיה לידידיה החדשים בחווה. בקיץ הגיעו חברי הכשרת הביניים מן העיר ל"סיר" בחווה, ומי עמדה שם בשדה אם לא מרים, כי זה היה עכשיו שמה של מיה שלנו, ושתי רגליה תחובות בתוך מגפיים מרופשים - והיא צחקה חרש למראה בני העיר המעודנים וגם נוכח המחשבה על מיה המהודרת, המטופשת, המעודנת, שהיתה היא עצמה אי-אז.³

תהליך השינוי נכרך כאן בהחלפת השם, בתחומי עניין חדשים, בשינוי מהותי בחומרי הקריאה, בהצטרפות לקבוצה תוך גילויי פתיחות וקרבה, ובמעבר מהווייה עירונית-חומרנית להווייה כפרית המתמקדת בעבודה יצרנית ובזיקה לטבע ולאדמה. השינוי ניכר גם באיורים שהתלוו לטקסט: תחילה מאוירת מיה בת החמש-עשרה בנעלי עקב, בבגדים מחויטים, בתיק מהודר ובכובע שהתנוסס מעל שיערה המסורק בקפידה.

³ Das war jetzt die Zeit, da Mia begann, mit Eifer Bücher zu lesen. Bücher, an die sie vorher nie gedacht hatte. Und manches beschäftigte sie woran sie vorher nicht gedacht hatte. [...] Nach der Schule ging Mia zu ihren neuen Freunden aufs Gut. Und als im Sommer darauf Besuch aus der Stadt zur "Besichtigung" auf das Gut der Mittleren-Hachscharah kam, da stand Miriam, denn so hiess unsere Mia jetzt, auf dem Felde, ihre Beine staken in schmutzbeschierten Stiefeln - und sie lachte im stillen über die feinen Städter und auch über die eitle, dumme, feine Mia, die sie gewesen war ('Kinder-Rundschau', 1.4.1938, p. 2).

את הפסקאות הבאות ליווה איור של נער פרוע בלורית, לבוש מכנסיים קצרים וחולצה מופשלת שרוולים, רגליו במגפיים גבוהים ובידו את חפירה. את סיום הסיפור מלווה איור של מיה בשדה: מטפחת לראשה, סרפן וחולצה קצרת שרוולים לגופה, נעלי עבודה לרגליה, והיא רכונה על האדמה כשלידה סלסילה מלאה בפרי האדמה.

הטקסט "Das 'schönere Leben' – aus einem Brief aus Palästina" ("החיים היפים" – מתוך מכתב מפלשתינה"), שהתפרסם בעמודו הראשון של הגיליון מתאריך 20.8.1937, מעיד אף הוא על מגמה זו. מדובר בקטע מתוך מכתב שכתב צבי טננבאום (Zwi Tannenbaum) בן השבע־עשרה, שנסע במסגרת קבוצה מגרמניה לארץ ישראל. במהלך שהותו בארץ ישראל הוא מקבל מן הקבוצה רשות לצאת לבקר את אחיו במקום עבודתו במרחביה. במכתבו הוא מתאר את עבודתם הקשה של החלוצים בארץ ישראל, אך מספר שכולם עובדים שם בהנאה. וולף, אחיו השחום, עובד בטורייה. בגרמניה היה וולף "זאבון חלשלוש", לדברי צבי, אבל עכשיו פיתח שרירים מוצקים ולמד גם לנגן היטב במפוחית. כולם שם צעירים וחזקים, ווולף מרגיש שהוא חי עם אנשים שאוהבים ומעריכים אותו. עבודה קשה אינה מנוגדת לחיים יפים, ווולף מנהל חיים יפים ועשירים הרבה יותר מאלה שניהל בגרמניה, מאחר שהוא חי בקבוצה, בין חברים. מקטע המכתב הזה ניתן להסיק כי בגרמניה וולף לא היה מוקף חברים, לא חש מוערך ואהוב, וגם לא היה מאושר. ואולם אין בטקסט עדות לכך שמצבו זה היה תולדה של נסיבות לאומיות. נוצר גם הרושם שהעלייה לארץ ישראל כרוכה בויתור על נוחות, מאחר שהעבודה בה קשה מאוד, אך החיים בקבוצה אמורים לכפר על כך. אף על פי שמדובר בשנת 1937, ההשוואה בין החיים בגרמניה לחיים בארץ ישראל אינה כוללת ולו ברמז אזכור של מצב מצוקה כלשהו בגרמניה. הכותב הוא ילד שהגיע מגרמניה, ומתוך כך שהוא מתאר ביקור בלבד, ניתן להסיק כי ככל הנראה הוא גם התכוון לשוב אליה.

ד. תפיסות של נוף כביטוי למתח בין רכיביה של זהות כפולה

בצד המגמה המרכזית לעצב תפיסת זהות חדשה, יהודית וציונית, הטקסטים של הזרם הציוני מבטאים מתח בין רכיביה השונים של תפיסת זהות כפולה. שכן הטקסטים הללו, שנכתבו בידי מבוגרים, ילדים ובני נוער, מביעים גם זיקה לתפיסות עולם ולערכים של התרבות האירופית והגרמנית, למרות העובדה שתרכות זאת דחתה אותם. זיקה זו התקיימה גם לאחר פרסומם של חוקי נירנברג ובשנים המאוחרות יותר של הרייך השלישי, עד 1938. תפיסת זהות כפולה זו באה לידי ביטוי, בין השאר, בהערצה לנוף הגרמני, בצד השאיפה לממש את החזון החלוצי בארץ ישראל.

דוגמה לתפיסת זהות כפולה מעין זו אפשר למצוא ברשימה של אנגליקה הורביץ בת החמש־עשרה מברלין. בטקסט זה, שנכתב על סף 1938, מספרת הילדה לקוראיו הצעירים של ה'קינדר־רונדשאו', על מסע שערכה לדרום גרמניה:

אנחנו, בתנועה, שבע נערות עם אופניים. [...] לתנועת הנוער שלנו יש בית משלה באחד מרחובותיה המרכזיים של פרנקפורט [...] העיר העתיקה, בתים ציוריים, סמטת יהודים לשעבר, בית רוטשילד, מזוזות בכניסה. [...] בוורמס הרגשנו את התחושה היהודית העזה ביותר בכל הטיול שלנו. [...]

ערכנו מסע של יומיים לשוורצוולד. זאת היתה החוויה היפה ביותר שלנו בטיול מבחינת הנוף. [...]
השוורצוולד היה נקודת השיא של כל המסע שלנו.⁴

בשנת 1936 ראתה אור אסופת טקסטים שנשלחו למערכת ה'קינדר-רונדשאו', 'Land der Jugend' ('ארץ הנוער'), שכללה טקסטים שמהם התפרסמו בעבר בעיתון ומהם נשלחו למערכת אך פורסמו לראשונה באסופה זו. בין השאר, התפרסם כאן סיפור שכותרתו "Aljäh" ("עלייה") ומחברו בן-אורי (Ben-Uri) (Loewenstein 1936, pp. 52-61). בסיפור זה תואר תהליך המעבר מן הגולה לארץ ישראל. לא זו בלבד שבסיפור לא מוזכרת באופן מפורש המצוקה בגרמניה, אלא שמודגש בו תיאורם של מנעמי החיים בה, גם כשמדובר בחייו של יהודי. גיבור הסיפור, פריץ-יוהן, מתואר בהקדמה כנער שניצל נדודים מאפיין אותו: כנער היה נווד "מקצועי" וחצה את מולדתו לאורכה ולרוחבה. אף על פי שעדיין לא היה בוגר ממש, הוא נאלץ להתייחס ביתר רצינות לעניין הנדודים, כמו שני אחיו, ויצא לפלשתינה. אחיו יוזי היגר לאמריקה, ואילו האח אנטון למזרח אסיה. כך, נאמר שם, נפוצה המשפחה ברחבי העולם, ואילו האב נשאר בגרמניה. מאחר שהאב והאחים יודעים אך מעט על קורותיו, מחליט פריץ-יוהן לספר להם מה עובר עליו בפלשתינה. הוא מיטיב לצייר, וגם לשורר הוא יודע מעט, ולכן הוא ניגש מיד למלאכה ומתאר כיצד סלל לעצמו את הדרך לחיים כפועל בפלשתינה. הסיפור נפרש על פני עמודיה הבאים של אסופת הטקסטים.

בהקדמה לסיפור נרמזת האפשרות שמעבר האחים מגרמניה לקצווי תבל לא נעשה מרצון ולא נבע אך ורק מתאוות הנדודים. גם העובדה שהאב נותר לכדו בגרמניה מעידה בעקיפין על מצוקה הכרוכה בפירוק המשפחה. אולם בטקסט אין כל התייחסות ישירה לתקופה ולנסיבות אקטואליות, והרמיזה מובלעת בשניים-שלושה משפטים בלבד מתוך טקסט המשתרע על פני שמונה עמודים. ה"נדידה" מגרמניה מצוינת מיד לאחר תיאורו של פריץ-יוהן כנווד מקצועי הנווד להנאתו ברחבי המולדת, כך שהרצף העלילתי והלשוני כורך את עזיבתה של גרמניה ביצר נדודים.

בדיווחו מתאר פריץ-יוהן, בין השאר, את נדודיו ברחבי גרמניה, עד שהוא מגיע לספינת. תחילה הוא משוטט להנאתו ברחבי גרמניה כטרמפיסט. תיאור מסעו במלל ובאיור כולל רצף של נופים: כביש, עצים, מכוניות, חוות קטנות ובית קפה. גם הסביבה האנושית מוצגת באור חיובי: האנשים לבושים בהידור אופנתי ושמחים לאסוף את הנער במכוניותיהם ואף לארח אותו בדרכם בבתי קפה או במסעדות, לנהל איתו שיחות ולהקשיב לו בעניין. לחיזוק הרושם הנעים של התיאור תורם גם אופן ההגשה של הטקסט: הסיפור נכתב בשורות קצרות המסתיימות בחרוזים, הטקסט קליל והאיורים עליזים. תיאורים כמו התיאור הזה מעידים על הזיקה שיהודי גרמניה חשו למולדת הגרמנית ולתרבותה. זאת גם אם דגלו באידיאולוגיה הציונית, שסברה כי קיומו של המיעוט היהודי בגולה בעייתי, וגם אם הצהירו כי הפתרון טמון בעזיבת גרמניה ובעלייה לארץ ישראל.

4 Wir vom Bund, sieben Mädels mit Rädern. [...] Unser Bund besitzt in einer vornehmen Strasse Frankfurts ein eigenes Haus [...] Altstadt, Malerische Häuser, ehemalige Judengasse, Rothschildhaus, Mesusot am Eingang. [...] In Worms haben wir die stärksten jüdischen Eindrücke von der ganzen Reise gehabt. [...] Wir machten eine zweitägige Wanderung nach dem Schwarzwald. Das war landschaftlich unser schönstes Erlebnis. [...] der Schwarzwald war Höhepunkt unserer Fahrt ('Kinder-Rundschau', 17.12.1937, pp. 1-2).

תפיסת הזהות הכפולה באה לידי ביטוי גם בבחירת הטקסטים לתרגום מעברית לגרמנית, וכן בשינויים שבוצעו בהם במהלך התרגום. סיפורה של ברכה חבס "וכי תבאו", למשל, לא נבחר לתרגום; זאת אף על פי שנכלל בספרה העברי 'גבורים קטנים' (חבס תרצ"ד), שמרבית הסיפורים בו נבחרו לתרגום ויצאו לאור בגרמנית כמסגרת שני ספרים שערך יעקב סימון בהוצאת קדם. בסיפור 'וכי תבאו' העמידה חבס במרכז העלילה, כגיבור ראשי, נער שחי בוורשה. וכך תוארה סביבת חייו של יוסקה, גיבור הסיפור, בוורשה:

מאז הבקר השתוללה הסופה ולא רפתה. ערמות ערמות נח השלג הלבן על כל הדרכים ובפתחי הבתים ולא הצליחו מנקי הרחובות לפנותו. שוממה ואבלה השתרעה העיר הגדולה על רחובותיה המלבינים ובנייניה הרטובים. שווקים היו סגורים על מסגר. חנויות לא נפתחו. רוכלים לא הכריזו על סחורותיהם. קבצנים לא פשטו יד. רק שלג – שלג – שלג. על הגגות ועל המדרכות ובחצרות ובמבואות ישבו בני אדם במעונות־עוני שבפרברי הכרך הגדול ורשה, בירת פולין, ורעדו מקור. כפור ועצב שררו במעונות ישראל אשר ברחובות סמוצ'ה ודז'לנה ונלבקי. לא היה כסף בקיץ כדי להכין עצים במרתף לחורף. אפילו תפוחי אדמה לא הוכנו בשפע, אף לחם לשובע לא היה. והבגדים החמים משנים טובות ממורטים ובלים. משפחות לאלפים נתכנסו לתוך המטות, התכסו בבלויי בגדים ורעבו... (חבס תרצ"ד, עמ' 96).

כאמור, המערכת נמנעה מלתרגם טקסט זה. לעומת זאת, תיאור חיובי של השלג בגולה נכלל בסיפור שתורגם מעברית לגרמנית ושמו "Die Vier von Kinneret" ("הארבעה מכנרת"), אף הוא מאת ברכה חבס:

[...] כי שם, בארץ ההיא ממנה בא רובה, בחוף לארץ, יש שלג, שלג ממש, ואף קרח, חתיכות גדולות, מאליו הוא נעשה, וכל מי שירצה יכל לבוא ולטל כרצונו, חנים אין כסף. ומהשלג יכולים להקים איש ולתת מטאטא בידו, ממש כמו שכתוב בספרים.⁵

בתיאור זה אין סממנים של מצוקה, והגולה אף מצטיירת כאן כסביבת חיים חביבה, שיש סיבות להתקנא במי שנמצא בה. ספרו של יעקב פיכמן 'יוסי נוסע לארץ־ישראל' (פיכמן 1931) לא נבחר אף הוא לתרגום לגרמנית. וכך מתוארת בו הגולה:

היה חרף. בארץ רחוקה, בארץ הצפון. בלילה ירד שלג ובבקר נשבה רוח קרה. האנשים נחבאו בבית, התחממו על־יד התנורים המסקים, ורק האנקורים ישבו מְקוּצִים על בדי העצים המְשֻׁלְגִים, עיניהם פקוחות למחצה, ורעדו מקר. יוסי שב מבית־הספר, רואה את האנקורים הרועדים מצנה וחושב: צפרים טפשות, יודעות לעוף, ונשארן כאן לימי החרף. אלו היו לו, ליוסי, כמו

5 היסטוט לקוח מתוך המקור העברי של הסיפור: חבס תרצ"ה, עמ' 17-18.

לאנקורים אלה, כנפים לעוף! מיד היה עוזב ארץ קרה ועגומה זו עם שלגיה וסופותיה, והיה עף לו לארץ-ישראל (פיכמן 1931, עמ' 3).

ובהמשך:

לא טוב עליו הדבר, שהמגרש ריק ואין עם מי להשתובב קצת בשלג הרענן, שנפל בשפע כזה הלילה [...] הקר הניס את כל הילדים הביתה. אפילו כלבים אינם מצויים עתה ברחוב (שם, עמ' 5).

וגם:

אבל השדות היו שחורים והיערים ערמים ושרוים באד, וכתות עורבים שחורים היו מרקדים עוד על פני האפרים הרטבים ומקרקרים חרפית: קור-קר! קור-קר! ואפילו יוסי, שלא שכח אף לרגע שהוא נוסע לארץ-ישראל, נפל לפעמים לתוך עצבות! (שם, עמ' 19).

לעומת זאת, אותם סיפורים של יעקב פיכמן שתורגמו לגרמנית, התמקדו בתיאורה של ארץ ישראל החלוצית, ולא הובאו בהם תיאורי מצוקה הקשורים לקיום היהודי בגלות. הזרם הציוני נטה, אם כך, לחסוך מהקורא הצעיר בגרמניה תיאורים קשים של מצוקות שהופיעו בספרות ההתיישבות לילדים בארץ ישראל, והיו עלולים להיקשר עם חיי היהודים באירופה בכלל ובגרמניה של שנות השלושים בפרט. לתרגום נבחרו רק אותם טקסטים שהתמקדו בחזון החלוצי בארץ ישראל או כאלה שתיארו הוויית חיים סבירה ואף נעימה בגרמניה.

ה. תיאור הסביבה כאמצעי לעיצובה של דמות "האחר"

חלק מן הזרמים האידיאולוגיים המרכזיים ביהדות גרמניה שירטטו בספרות שהפנו לילדים ולנוער דמויות של "אחר"; זאת לצורך גיבושם וחיזוקם של הערכים ושל התפיסות שכל אחד מהזרמים ביקש להנחיל באמצעות הנגדתם לדמויות אלה. את נחיתותו של הערבי, למשל, בחרו כמה מהטקסטים של הזרם הציוני להמחיש בעזרת תיאורי סביבתו המנוגדים לתיאורי סביבתו של החלוץ. רות כהן בת הארבע-עשרה סיפרה בטקסט ששלחה למוסף לילדים על עץ האיקליפטוס, שהערבים לא האמינו כי יועיל לייבוש הביצות. לאחר שנוכחו בתועלת שהוא מביא, כינו אותו בשם "עץ היהודים" ('Kinder-Rundschau', 'Der Judenbaum', 30.1.1934, p. 2). גוטליב פלרסהיים בן הארבע-עשרה מחיפה תיאר במכתבו למערכת העיתון את תמונת הנוף היהודי המתועש, כפי שנחזתה במהלך נסיעה מחיפה לירושלים; ולעומתם, את החלקים הנרחבים של פלשתינה שאין להם כל ערך מאחר שהערבים לא ידעו לפתח אותם ('Kinder-Von Haifa bis Jerusalem', 'Kinder-Rundschau', 20.7.1934, pp. 1-2). ברנרד ממשמר העמק תיאר את הנוף הנפלא הנשקף מן הכרמל ואת האוויר הצלול שם, וגם את הקיבוץ והמושב שבהם עובדים החלוצים בטרקטורים, בקומביינים ובשאר מכונות מודרניות. אצל הערבים, לעומת זאת, מחרשת עץ פרימיטיבית רתומה לשוורים חורשת את הקרקע

באופן שטחי. לדבריו, הכול אצלם כמו לפני אלפיים שנה ("Chawer der Jugend-Alijah berichtet", 'Kinder-Rundschau', 17.5.1935, p. 3).

גם בספר פרי עטו של זלו בם (Salo Böhm), 'Helden der Kwuzah' (גיבורי הקבוצה; Böhm, 1935), מתוארים הערבים בכלל והבדווים בפרט כנחותים מן החלוצים (Böhm 1935, p. 31). הם מוצגים שם כעוקרי עצים, לעומת הילדים החלוצים המכים שורשים באדמת הארץ, בדומה לעצים. הבדווים תוקפים את ההתיישבות שהילדים החלוצים הקימו – אבל לא כצוררים, אלא לצורכי שוד. בסופו של דבר הם נמלטים בבהלה, ומשאירים בשטח את הביזה שגזלו. מגמה דומה ניתן למצוא בספר מאת אירמה זינגר (Irma Singer), 'Die Sage von Dilb' ('אגדת דילב'; Singer 1935a). כאן מתואר רועה ערבי המספר למבקרים החלוצים את סיפורו של הענק דילבאן, שעל שמו נקרא המקום. דילבאן הטיל קללה על המקום, ולא הערבים, אלא החלוצים שהצליחו להפריח את השממה, הם שהתגברו על קללת הענק.

רוב הטקסטים שתורגמו מעברית לגרמנית תיארו אף הם חלקים שוממים של ארץ ישראל, שהמתיישבים החדשים עדיין לא טיפחו אותם. נחיתותה של ארץ ישראל השוממה לעומת זו החלוצית בולטת במיוחד בסיפור "Der Sohn des G'dud" ("בן הגדוד") מאת ברכה חבס, שתורגם מעברית לגרמנית:

שממה, מה רבה השממה, רק נביחות כלבי בידואים מפעם לפעם, זמזום יתושים לאלפים זואלפים וצפרי לילה נפחות. נצנוץ אור בודד מרחוק. "מרחביה", אמר בעל הסוסה. ושוב שממה... שעות רבות רכבנו בדממה. לבסוף נראו אורות רחוקים. הנה הם קרובים יותר. ולבסוף: "הגענו" – אמר – "אנחנו בעין חרוד". הוא הביאני למעיין אשר מימיו הקרים זרמו בשפע. בחורים התרחצו שם. הם הקיפו אותנו בשמחה ובחבה.⁶

שני שיריו של לוי בן אמיתי, "Lied der Dürre" ("שיר היובש") ו"Lied der Bewässerung" ("שיר ההשקיה"),⁷ מופיעים בתרגום לגרמנית מיד אחרי סיפור זה של חבס. שיבוצם של שירים אלה בקובץ שכל שאר היצירות המתורגמות בו הן פרוזה, רובן מאת ברכה חבס, מעיד על כוונתו של העורך להדגיש כי השממה היא מצב זמני. בשירים אלה מתוארת באיור ובמלל ארץ שוממה, שרק הדמעות מרוות אותה ואין מפיקים ממנה יבול. הקולות הנשמעים בה הם אנוחות. לעומת השממה הזאת מתוארים השמחה, הברכה והשפע, פרי מאמציו של החלוץ, והם מלווים בנגינתו העליזה של החליל. גם שירו של פיכמן "Lied an Jarmuk und Kinnereth" ("שיר על ירמוך וכנרת"), שתורגם לגרמנית ושובץ כשיר יחיד בקובץ "Die Vier von Kinnereth" ("הארבעה מכנרת"), שגם אותו ערך יעקב סימון (Simon 1936a), מתאר את הפרחת השממה ומסתיים במילים: "כמו נוספו אלפי ידים מסייעות, ידי עמל! כה חברו ירמוך-כנרת והיו ליד עוזרת להפריח הנשמות ולהרבות את התוצרת".⁸

⁶ הציטוט לקוח מתוך המקור העברי של הסיפור: חבס תרצ"ד, עמ' 41.

⁷ המקור העברי בחוברת 'ביכורים' בעריכת ברכה חבס (חבס 1934); השירים בתרגומם הגרמני הופיעו אצל: Simon 1936b, pp. 38–39.

⁸ הציטוט לקוח מתוך השיר המקורי בעברית (ראו פיכמן תש"ג, עמ' 29), את השיר בתרגומו הגרמני ראו אצל: Simon 1936b, p. 72.

התנועה הציונית הבליטה גם את דמותו של היהודי יוצא תימן בארץ ישראל כדמות של "אחר". בין השאר הבליטו הטקסטים לילדים את מקום מושבם של יוצאי תימן בארץ ישראל כאנטיזה ליישוב החלוצי. על פי תיאורי הטקסטים לילדים ולנוער של הזרם הציוני, מקום מושבם של היהודים יוצאי תימן בארץ ישראל הוא בעיר. ואולם בשעה שהעיר העברית אינה חורגת מתחומי של המפעל החלוצי, הרי שמאפייני היישוב המאוכלס תימנים מוצגים כנוגדים את ערכיה של האידיאולוגיה הציונית. בתיאורו של מקום מושבו של התימני מובלטים העליבות, חוסר האסתטיות, הלכלוך, ההזנחה, העקמומיות והניווך. בטקסט מאת וולף (Wolf) מירושלים, שהתפרסם בראש הגיליון מתאריך 21.8.1934, תחת הכותרת "In einer Jemenitenschule" ("בבית ספר תימני"), מתואר רובע התימנים השוכן בין תל אביב היהודית ליפו הערבית. הרובע מתואר כעלוב, רועש ומלוכלך. הנחשלות וההזנחה מודגשות כאן: החצר צרה ובה עז, ובבית חדר נמוך, אפל למחצה, חם ולא מאוורר. ובאותו גיליון עצמו, בפרק ההמשך של הסיפור "Erlebnisse und Abenteuer der Maus Leah" ("חוויותיה והרפתקאותיה של העכברה לאה"), מתוארת שכונה של יהודים יוצאי גרמניה בארץ ישראל, ובה בתים קטנים וגינות מטופחות ('Kinder-Rundschau', 21.8.1934, p. 2).

גם בסיפורה של ברכה חבס, "בכרם התימנים", שתורגם לגרמנית בשם "Im Weinberg der Jemeniten", מתוארת סביבת חייו של היהודי יוצא תימן. במקור ובתרגום כאחד מתואר הרחוב התימני כצר, קודר, מלוכלך ונחשל:

מה צרות, כה צרות, הסמטאות. מה צפופים וקודרים הבתים. מה מעטים קוי השמש החודרים אליהם. ומה רב, אכן מאוד רב, הרפש והאשפה הנערמים בסמטאות אלו. בכל ימות השנה, בחרף ובקיץ, בימי גשם ואף בימות חמה. כי, הנה, כאן טרם נסללו כבישים, תעלות מי שופכין טרם התקנו, חשמלו של רוטנברג טרם העבר, מדרכות טרם נבנו. ועומדים הרחובות האלה ברפשם כמלפנים, כמו מימים ימימה. וברפש, ובאשפה – ילדים וילדות, נערים ונערות, כנופיות-כנופיות, קבוצות-קבוצות. בכל שעות היום, בכל ימות השנה, בשבת ובחל, בימות החפֿש ואף בעונת הלמודים.⁹

הבית התימני בתיאורים אלה אינו אלא צריף נמוך, קודר, מט לנפול, גגו עשוי פחים מחלידים וכתליו – קרשים רקובים: "רצפתו – עפר האדמה. רהיטים לא היו בצריף, רק מספר קרשים לכל ארכו ומצעות ישנים אחדים".¹⁰ שאול התימני בסיפורו של מיכאל רכבי "סבל הנני", שתורגם בשם "Lastträger bin ich", לן במסדרון עשוי פחים, ליד דלת המרתף.¹¹

גם בסיפורו של אליעזר שמאלי, שתורגם לגרמנית בשם "Alles liegt bei Gott" ("הכל ביד האל"),¹² מתוארת שכונה תימנית קטנה בקצהו של אחד מרחובות תל אביב. על גבעת חול עומדים צריפים צפופים ודחוקים זה לזה, עשויים פח ישן, מחצלות קרועות ויריעות של אוהלים. פה ושם מוזכרים בטקסט עץ

9 הציטוט לקוח מתוך הסיפור המקורי בעברית (חבס תרצ"ד, עמ' 94); את הסיפור בתרגומו הגרמני ראו אצל: Simon 1936b, p. 19.

10 הציטוט לקוח מתוך הסיפור המקורי בעברית (חבס תרצ"ד, עמ' 94).

11 למקור העברי של הסיפור ראו: חבס 1933, עמ' 76; את הסיפור בתרגומו הגרמני ראו אצל: Simon 1936b, p. 15.

12 את הסיפור בתרגומו הגרמני ראו אצל: Smolly 1934/35, p. 55.

קיקיון או קלחי תירס כהים, לאחד מן הצריפים קשור חמור, לאחר תיש בעל קרניים. מן הצריפים עולה קול שאון של מתפללים. באותו טקסט מתואר גם חדר קטן, ריק לגמרי, על רצפתו מחצלת קש ישנה ועל אחד הקירות - צפופים זה לזה - כרים ארוכים כמשענת. באחת הפינות מצע לשינה, ובמרכז החדר שני תנורים קטנים עשויים חומר, וגם נרגילה. על הקירות בכל מקום טביעות בצבע כחול של יד פרושה - נגד עין הרע. על אחד מהם תמונה של משה, נזר הקרניים על מצחו הזורח ובידו שני לוחות הברית. לידה תלויה, כמתואר, תמונה של אהרון, הנושא את החושן ואת האפוד. בחדר ריח חריף של קפה מתבשל. כשנציג הרשות מתיישב שם, הוא מקפיד לנקות קודם לכן במטפחת את האבק מן המחצלת (Smolly 1934/35, p. 60). האיורים שצורפו לטקסטים מדגישים את נחשלותה של סביבת חייו של התימני.

נחשלותה של סביבת חייו של התימני מודגשת גם באיורים לטקסטים. באיור לסיפורו של רכבי 'סבל הנני', הסנדלרייה של הדוד דומה למערה: ארגזים משמשים לריהוט, הפתח אינו מהוקצע והלבנים חשופות (Simon 1936b, p. 11). ההמולה והצפיפות מודגשות באחד מן האיורים לסיפורה של חבס 'בכרם התימנים' (Ibid, p. 17) ובאיור אחר לאותו סיפור מתואר ה"חדר", הדומה למערה: תקרתו קמורה, אין בו חלונות, הלבנים חשופות והקירות עירומים (Ibid, p. 21). עוד איור של פתח לא מהוקצע ושל חלל אפל, בדומה למערה, מופיע בהמשך (Ibid, p. 23).

הבלטת דמויותיהם וסביבתם של היהודים יוצאי ארצות ערב כ"אחרים" מעידה גם היא על תפיסת הזהות הכפולה של היהודי הציוני בגרמניה: מצד אחד גאווה באידיאולוגיה הציונית, שהיהודים יוצאי ארצות ערב תוארו כמי שאינם מאמצים אותה; מצד שני גאווה בזהות הגרמנית-אירופית, שהיהודים מארצות ערב ייצגו את האנטיתזה שלה (לבנת 2003, עמ' 260-274). ההתייחסות למצוקתם של היהודים יוצאי ערב והבלעתה של מצוקת יהודי גרמניה, תוך הדגשת עליונותם, נועדו להסיח את דעתם של הצעירים היהודים בגרמניה מנסיבות חייהם הקשות, לגבש את זהותם העצמית כיהודים ציונים, ובמקביל - כיהודים גרמנים-אירופים גאים.

רשימת מקורות

מקורות ראשוניים

- זינגר, מרים. **מולדתנו: הענק דלבן**. ירושלים ותל אביב: ה"קרן הקימת לישראל" ו"אמנות", 1934.
- זינגר, מרים. **מטוס בארץ**. תרגום מכתב היד: ש' הרברג. תל אביב: הוצאת ספרים א"י שטיבל, [ללא ציון תאריך, (משוער: 1936)].
- חבס, ברכה (עורכת). **ילדי עמל**. תל אביב: המרכז לנוער של הסתדרות העובדים בא"י, 1933.
- חבס, ברכה (עורכת). **ביכורים**. תל אביב: הוצאת המרכז לנוער של הסתדרות העובדים בא"י, 1934.
- חבס, ברכה. **גבורים קטנים: סיפורים מחיי ילדים בארץ ישראל**. תל אביב: המרכז לנוער של הסתדרות העובדים בא"י, תרצ"ד.
- חבס, ברכה. **הארבעה מנורת**. תל אביב: המרכז לנוער של הסתדרות העובדים בא"י, תרצ"ה.
- חבס, ברכה. **גבורים קטנים**. תל אביב: יבנה, תש"ד (1960).
- פיכמן, יעקב. **יוסי נוסע לארץ-ישראל**. תל אביב: אמנות וקרן הקימת לישראל, 1931.
- פיכמן, יעקב. **יקטן בתל אביב**. תל אביב: א"י שטיבל, 1936.
- פיכמן, יעקב. **דייגים על הירקון**. תל אביב: עם עובד, ספרייה "לילד", תש"ג.
- פיכמן, יעקב. **יוסי בגליל**. תל אביב: מסדה, תש"ד.
- שמאלי, אליעזר. **הרועה הנאמן**. ירושלים: קופת הספר (מס' 100), 1926.
- שמאלי, אליעזר. **אנשי בראשית**. תל אביב: א"י שטיבל, 1933א.
- שמאלי, אליעזר. **מולדתנו: אדם ובהמה**. ירושלים: הלשכה הראשית של ה"קרן הקימת לישראל" ותל אביב: אמנות, 1933ב.
- שמאלי, אליעזר. **אור בגליל**. תל אביב: א"י שטיבל / מסדה, 1939.

- Böhm, Salo. **Helden der Kwuzah: Ein jüdisches Jugendbuch**. Berlin: Kedem, 1935.
- Gelbart, Bernhard. **Die Jungen vom "Gusch": Ein jüdisches Jugendbuch**. Berlin: Kedem, 1936.
- Loewenstein, Kurt (ed). **Land der Jugend: Das Buch der Kinder-Rundschau**. Berlin: Jüdische Rundschau, 1936.
- Simon, Jaakow (ed). **Die vier von Kinnereth: Jüdische Jugendgeschichten aus dem neuen Palästina**. Berlin: Kedem, 1936a.
- Simon, Jaakow (ed). **Lastträger bin ich: Jüdische Jugendgeschichten aus dem neuen Palästina. Mit vielen Bildern**. Berlin: Kedem, 1936b.
- Singer, Irma. **Die Sage von Dilb**. Jerusalem: Centralbüro des KKL, Tel-Aviv: Omanuth Verlag, 1935a.
- Singer, Irma. **Kelle und Schwert: Aus den Heldentagen von Daganja**. Jerusalem: Hauptbüro des KKL, Tel-Aviv: Omanuth Verlag, 1935b.
- Singer, Miriam. **Benni fliegt ins gelobte Land: Ein Buch für jüdische Kinder**. Wien und Jerusalem: R. Löwit-Verlag, 1936.
- Smolly, Elieser. **Der Retter von Chula: Jüdische Jugend-Geschichten aus dem neuen Palästina. Mit neun ganzseitigen Bildern von Heinz Wallenberg**. Berlin: Erich Reiss Verlag, 1934/1935.

מעיתונות התקופה

- Jehuda. "Die Retter von Chule". **Kinder-Rundschau, Beilage der "Jüdischen Rundschau"** 26.11.1937: 3.
- Kinder-Rundschau. Beilage der "Jüdischen Rundschau"** 4.10.1933-28.10.1938.

מקורות משניים

- דר־קליין, יעל. **אגדת הלאום המתהווה: הסיפורים לילדים ולנוער שכתבה וערכה ברכה חבס בשנים 1933-1940**. עבודת גמר לקבלת תואר מוסמך. אוניברסיטת תל אביב, 1997.
- טור־כספא, מיכל, דנה פרג, מריו מיקולינסר. **היבטים פסיכולוגיים של גיבוש זהות ותרומתם להבנת מושג הזהות היהודית: סקירת הספרות המחקרית**. רמת גן: אוניברסיטת בר־אילן, הפקולטה למדעי היהדות, מרכז רפפורט לחקר ההתבוללות ולחיזוק החינוכיות היהודית, 2004.
- לבנת, חנה. **בעת משבר – הניסיון לעצב זהות לילדים יהודים ברייך השלישי. מקרה מבחן: ספרות הילדים והנוער של הזרמים המרכזיים ביהדות גרמניה 1933-1938**. חיבור לקבלת התואר "דוקטור לפילוסופיה". אוניברסיטת תל אביב, 2003.
- מכמן, דן. "ההנהגה היהודית" (יחידה 10), **בימי שואה ופקודה: קורס בתולדות עם ישראל בתקופת השואה**. תל אביב: האוניברסיטה הפתוחה, 1987.
- מרגליות, אברהם. "תגובת מוסדותיה של יהדות גרמניה וארגוניה על המשטר הנאצי־נאצי־סוציאליסטי בשנים 1933-1938". **תולדות השואה – גרמניה**. עורכים אברהם מרגליות ויהויקים כוכבי. ירושלים: יד ושם, 1998. 69-233.
- שביט, זהר. **מעשה ילדות: מבוא לפואטיקה של ספרות ילדים**. תל אביב: האוניברסיטה הפתוחה, מהדורת עם עובד, 1996.
- שביט, זהר. **עבר בלא צל: בניית תמונת העבר ב"סיפור" הגרמני לילדים**. תל אביב: עם עובד, 1999.
- שביט, יעקב. "חברה לאומית ותרבות לאומית עברית – שתי פרספקטיבות". **הציונות ט (1984)**: 359-372.
- שטרן, דינה. "המפגש עם הערבים כגורם בעיצוב התודעה הלאומית". **זהות ב (תשמ"ב/1982)**: 189-198.
- שצקר, חיים. **נוער יהודי בגרמניה בין יהדות לגרמניות 1870-1945**. ירושלים: מרכז זלמן שזר לתולדות ישראל, 1998.

- Dahm, Volker. **Das Jüdische Buch im Dritten Reich**. München: C.H. Beck (überarbeitete Auflage), 1993 [1979].
- Freeden, Herbert. **Die Jüdische Presse im Dritten Reich**. Frankfurt am Main: Athenäum Verlag GmbH, 1987.
- Glasenapp, Gabriele, von und Michael Nagel. **Das jüdische Jugendbuch. Von der Aufklärung bis zum Dritten Reich**. Stuttgart-Weimar: Verlag J.B. Metzler, 1996.
- Glasenapp, Gabriele von und Annergret Völpel. "Jüdische Kinder- und Jugendbuchverlage im 19 und 20 Jahrhundert". **Buchhandelsgeschichte. Börsenblatt für den Deutschen Buchhandel** 48.16 (1998): 62-73.
- Lamm, Hans. "Jüdische Kinder- und Jugendliteratur in Deutschland vor und nach 1933. Antijüdische Kinderbücher nach 1933". **Das Bild des Juden in der Volks- und Jugendliteratur vom 18 Jahrhundert bis 1945**. Heinrich Pleticha (Ed.). Würzburg: Königshausen u. Neumann, 1985. 103-106.
- Shavit, Zohar. **Poetics of Children's Literature**. Athens: The University of Georgia Press, 1986.
- Shavit, Zohar und Hans-Heino Ewers. **Deutsch-jüdische Kinder- und Jugendliteratur von der Haskala bis 1945**. Stuttgart: J.B. Metzlersche Verlagsbuchhandlung, 1996.
- Wasserman, Henry. **Bibliographie des jüdischen Schrifttums in Deutschland 1933-1943, Vol 2: Bibliographien zur deutsch-jüdischen Geschichte**. München, New York, London, Paris: K.G. Saur, 1989.